

Com-unitate si co-munitate. Reflexii asupra comunitatilor virtuale

Prof.dr. G. CONSTANDACHE, prof.dr. A. MIHALACHE
Universitatea „Politehnica” Bucuresti

"Relatia cu lumea este relatia cu sine"
Constantin Noica

Oricum ar fi privite lucrurile, asadar cu intentie sau fara, a discuta problema data în titlu presupune încadrarea într-o mai larga tematica subsumata denumirii "realitate virtuala". De altfel, a pune problema comunitatilor virtuale înseamna, pe de o parte, a cerceta numai un sector al realitatii virtuale înglobante, iar pe de alta parte, înseamna a sublinia, a scoate în evidenta partea umana sau sociala a acestei realitati, prea adesea luata in considerare numai ca produsul unui artefact ingenios.

Cuvinte cheie: comunitate virtuala, individ, societate, cultura.

1 Perspective filosofice

Perspectiva filosofica este utila deoarece însasi tema discutiei noastre obliga la câteva clarificari, cel puțin terminologice, daca nu chiar conceptuale. Într-adevar, pentru numele comunitate exista mai multe definitii. Iar formula comunitate virtuala pastreaza tensiunea, aspectul paradoxal, din notiunea supraordonata, mai cuprinzatoare, deja mentionata si înca generatoare de dispute: "realitate virtuala".

Paradoxul este mai acut pentru cei care accepta caracterizarea: "grup de oameni cu interese, credinte sau norme de viata comune", asimilat de obicei cu totalitatea locuitorilor unei tari, provincii sau alta asezare. Asadar, un colectiv uman relativ sudat sau cel puțin întrucâtva omogenizat prin valori comune, iar astfel apare si ca diferentiat de altele, prin comportament si produse materiale sau culturale. Putem spune, de exemplu, ca o comunitate virtuala se ridica deasupra unor astfel de diferentieri, adica poate face abstractie de ceea ce caracterizeaza o comunitate din punct de vedere etnic sau lingvistic, dar si economic, politic etc. Totusi, trebuie sa acceptam ca pentru a defini "comunitatea virtuala" este necesar sa precizam mai mult decât mijloacele tehnice de care dispun partenerii, membrii ei, si anume sa evidențiem valorile pe care le respecta sau ar fi bine sa le aiba în vedere.

Tensiunea dintre termenii comunitate (ceva real sau complet actualizat) si virtual (ceva doar posibil sau potential existent) se reduce în cazul când caracterizarea se extinde pentru primul termen. În ultimul timp se accepta sa fie considerata "comunitate" si o multime de organisme vegetale si animale formând un ansamblu datorita stabilirii în timp a unor relatii necesare existentei lor. Aici au loc numeroase interactiuni, unde ereditatea (trecutul) se manifesta prin intermediul presiunilor mediului (deschiderea spre viitor). De altfel, "în distanta de la a poseda la a-si însusi (a face "însusi" un lucru) sta deosebirea dintre organul unealta al vietuitorului si unealta organ pe care o capata acum omul" (C. Noica, Douazecisapte de trepte ale realului, Ed. st., 1969, p. 101).

2. Încercari de definire

Cel mai abstract înțeles al termenului "comunitate" se caracterizeaza prin formula "posesiune în comun" si se refera la ceea ce au în comun mai multe entitati, lucruri sau fiinte. La limita, termenul comunitate poate trece în altul: comuniune, daca se poate vorbi de o legatura durabila, cum ar fi sentimentul de solidaritate si asistenta mutuala sau unire deplina, caracteristica celor care au aceeasi credinta, respectiv idealuri comune. Deosebirea dintre conceptul comunitatii asa cum este prezentat în Dictionarul enciclopedic român, din

timpul dictaturii (1962, Ed. politica, vol. I, A-C) si cel prezent în Dictionarul enciclopedic, versiunea noua (1993, Ed. enciclopedica, vol. I, A-C), ofera tocmai masura distantei dintre fapt si valoare. Într-adevar, editia 1962 nu contine decât lista unor "comunitati" politice, militare, economice sau financiare si titlul "comunitate de bunuri", considerat ca "regim stabilit de lege sau prin învoiala sotilor cu privire la bunurile lor" (p. 732), evident materiale. Ceva mai generos, Dictionarul limbii române moderne (Ed. Academiei RSR, 1958) prezinta, totusi, comunitatea numai ca "faptul de a fi comun mai multor lucruri sau fiinte" si, respectiv, "totalitatea celor care traiesc împreuna"... Dar asa cum bine scria C. Noica, "comunitatea omului cu omul creeaza dintru început si comunitatea cu lucrurile" (p. 101, Douazecisapte de trepte ale realului). Subliniem deci ca o definitie corespunzatoare a unei comunitati va include alaturi de componente materiale (bunuri în comun) si valori sau componente ideale (credinte comune).

Definirea extensiva a comunitatii presupune enumerarea empirica a tipurilor de comunitati. În societatea contemporana, din ce în ce mai diversificata, asistam la o adevarata proliferare a comunitatilor. Comunitatile etnice își afirma identitatea, cele locale cunosc o dinamica accelerata de coagulare si reconfigurare. Comunitatile nationale își redeseneaza granitele, cele profesionale își reinventeaza domeniile. Comunitatile religioase își extind preocuparile de la cult la cultura si actiune sociala, iar comunitatile de sex si de gen își învaluie preferintele într-o aura teoretica. Procedul inductiv prin care trasaturile generale ale comunitatii sa fie desprinse din examinarea actualizarilor concrete ale acesteia, se dovedeste infructuos, având în vedere multiplicarea fara precedent a numarului si tipurilor de comunitati.

Definirea intensiva, prin "proprietatile" comune, se arata si ea insuficienta. Se credea îndeobste ca elementele comune ale oricarei comunitati trebuie sa includa teritoriul, limba, istoria, cultura si religia.

Tehnologia informationala a permis însa ca, prin intermediul Internet-ului, sa se închege comunitati de-teritorializate, mobile, desprinse de presiunile valorilor traditionale. Comunitatile formate în jurul unui sit web, în grupuri de discutii sau în retele de stiri își dezvoltă propriile credinte, simboluri si valori, distingându-se fundamental de comunitatile reale, care sunt mai curând orientate catre conservarea traditiilor identitare.

3. Com-unitate si co-munitate

Un joc de cuvinte lansat de Tharon Howard (1999), ne permite sa distingem mai clar comunitatile virtuale, formate prin intermediul tehnologiei informationale, de cele reale, constituite în jurul valorilor traditionale. **Com-unitatea** este acel tip de comunitate care pune în centrul ei ideea de unitate. Com-unitatea este constitutiva, identitatea membrilor fiind determinata de apartenenta lor la grup. Individul nu este atât un *subject* (subiect, entitate subiectiva), cât este de *subject* (supus) unor determinatii supraindividuale. Integrarea presupune utilizarea strategiilor de acomodare, posibilitatea individului de a initia schimbari culturale în cadrul comunitatii fiind restrânsa la minim. Com-unitatile sunt exigente în ceea ce priveste fidelitatea si disciplina. Ele propun o identitate, dar cer în schimb un sacrificiu de libertate. Com-unitatile practica distributia generalizata, tinzând catre situatia ideala în care ar lua de la fiecare dupa posibilitati, pentru a da fiecaruia dupa nevoi. Atât posibilitatile, cât si nevoile sunt însa normate la nivel colectiv. Societatile de într-ajutorare, comunitatile parohiale, partidele politice sunt exemple de com-unitati, toate aparținând lumii reale.

Co-munitatea, dimpotriva, este fondata pe ideea de "munitate", de la latinescul *munus* (dar), cu semnificatia de recompensa, de la care deriva si biata noastra "remuneratie". Într-o co-munitate, fiecare asteapta o recompensa rezonabila si directa pentru contributia sa. Distributia nu este generalizata, ci este bazata pe ideea de reciprocitate.

tate stricta. Individul este un subiect apt atât sa reziste presiunilor comunitare, cât si sa initieze schimbari în cadrul comunitatii. Comunitatile virtuale grupeaza un numar variabil de indivizi de mare diversitate în jurul unei teme le care stârnește imaginația. Membrii comunitatii virtuale nu sunt motivati în primul rând de cautarea unei identitati, ei doresc sa construiasca împreuna un spatiu de manifestare nestingherita a potentialitatilor lor creatoare. Contactul direct dintre ei este irelevant. Spre deosebire de comunitatile locale, profesionale, de corporatie etc., comunitatile virtuale au o identitate imaginata, rezultata din interactiunea în plan discursiv. În acest sens, ele sunt similare comunitatilor nationale, acestea fiind si ele comunitati imaginate, dupa cum demonstreaza Benedict Anderson în cartea *Imagined Communities* (1962).

4. Interpelarea

Louis Althusser a expus, înca din anii '60, modalitatea prin care comunitatile formeaza identitatea membrilor lor. Într-o perioada dominata cultural de stiintele limbajului, era firesc ca filosoful francez sa vada în discurs instrumentul principal. Tipul special de discurs avut în vederea este "interpelarea". Louis Althusser înțelege prin "interpelare" o exhortatie adresata individului, prin care acesta este chemat sa ocupe un spatiu social predeterminat. Când elevii sunt îndemnati sa ocupe un loc în banca, ei sunt pusi în pozitia sociala de audienti. Când angajatii unei firme sunt obligati sa adopte valorile explicite si implicite ale companiei respective, ei sunt pozitionati ca executanti. În lumea reala, relatiile economice sunt cele care impun fiecaruia ocuparea unei anumite pozitii în angrenajul social. În lumea virtuala, în care tranzactia financiara este pusa în umbra, adresarea este aceea care impune fiecaruia "locul" sau. Orice act de comunicare din ciberspatiu, orice e-mail sau mesaj distribuit sugereaza, mai mult sau mai putin explicit, pozitia simbolica pe care trebuie sa o adopte participantul la o comunitate. Prac-

ticile discursive, conventiile culturale sunt elemente secundare, adjuvante în procesul de formare a identitatii individuale în lumea reala. Dimpotriva, acestea devin esentiale în zona virtuala a ciber-comunitatilor. Devii ceea ce esti prin modul în care ceilalti ti se adreseaza, dovedesti cine esti prin modul în care te adresezi celorlalti. Ceilalti, prin interpelare, îți creeaza identitatea.

Constrângerile lumii reale fac ca un individ sa participe la un numar mic de comunitati. De aceea, libertatea afirmarii sale este limitata. În ciberspatiu, posibilitatea apartenentei la multiple comunitati este usor de realizat. De aici rezulta o subtila dialectica între strategiile de acomodare si cele de rezistenta. A apartine mai multor comunitati virtuale presupune experimentarea diverselor "interpelari", practica mai multor stilistici discursive. Rezultatul este constientizarea presiunilor exercitate de colectivitate, relativizarea valorilor si, în definitiv, refugiul într-un câmp al independentei. Prezenta în virtual dezvolta capacitatea rezistentei la real. Departea de a fi un refugiu, virtualul este o scoala unde, contrar tuturor scolilor din lumea reala, se formeaza independenta de gândire, nu conformismul fata de ideile primite.

5. Virtualul si comunitarul

Dupa aceasta scurta discutie, privind primul termen al titlului si respectiv al problemei noastre vom trece la cel de al doilea. Ce înseamna virtual? Daca ne adresam unei monografii recent tradusa la noi în tara (John Vince, *Realitatea virtuala*, Ed. tehnica, 2001) vom afla multe detalii si imagini tehnice, dar vom fi deceptionati de prolixitatea limbajului în expunere. Într-adevar, definitiile propuse sunt mai curând... presupuse.

Realitatea virtuala apare mai degraba ca un obiect de curiozitate pentru cei ce vor "sa exploateze si sa patrunda în lumea creata de calculator" (p. 1). Oricine este curios în acest sens, poate vedea "în loc de o lume reala, o lume generata de calculator" (p. 2). Autorul selecteaza din dictionarele exis-

tente o definitie pe care o considera tipica: "ceea ce exista ca efect , dar nu ca obiect fizic" este ceva virtual! Iata deci ca este vorba despre un efect de alta factura decât cele obisnuite, fizice sau naturale. Cu alte cuvinte, este o imagine, chiar un "univers" credibil, dar inexistent în fond, adica o realitate alternativa, de sorginte tehnologica (informationala). Aceasta "lume", "realitate" si mai recent denumirea "mediu virtual" au si conotatia "sintetic".

Mai în gluma, mai în serios, îl putem aminti aici pe Lucian Blaga, care se exprima inspirat, astfel: "Don Juan nu are o mie de pasiuni marunte, ci o singura pasiune virtuala" (p. 209, *Elanul insulei*, 1977, Ed. Dacia).

Revenind, pe scurt, J. Vince ne convinge ca problema se refera la "crearea unor înlocuitori acceptabili pentru obiecte si mediu, dar nu la construirea de lumi imaginare identice cu cea reala " (p. 4).

Asadar, realitatea virtuala înseamna si multan mai mult si mai putin decât ne-am putea astepta. În faza actuala a dezvoltarii tehnice si stiintifice pe plan mondial trebuie sa acceptam ca nu toata grafica generata pe calculator si cu atât mai putin toata industria de efecte speciale reprezinta realitati virtuale. Totusi, se cere facuta mentiunea ca realitatea virtuala înseamna mai mult decât, de exemplu, sistemele imersive ce functioneaza cu HMD-uri (Head-Mounted Display sau "dispozitiv montat pe cap") si "data gloves" (manusi cu senzori). Din motivele ce apar în consideratiile de mai sus, cred ca este utila o rememorare, fie si schematica, a unor rezultate ale filosofiei cu privire la conceptul virtualitatii. Numim virtualitate sau posibilitate de aparitie însusirea a tot ceea ce nu este imposibil sa apara. Mai precis, spunem ca este virtual tot ceea ce exista numai ca posibilitate, fara a se produce efectiv sau a se realiza în fapt. Iata, deci, ca virtualul reprezinta un termen diametral opus realului. (De aici provine tensiunea antinomiala - am putea spune - din problema data în titlu),

dar strâns legat de termenii posibil sau potentă.

Realul se naste din posibil asa cum actul presupune totdeauna realizarea virtualitatilor sau potentialitatilor. Asa cum a observat judicios C. Noica: "omul... aduce primatul activ al posibilului asupra realului" (p. 205, loc. cit.). Mai precis, "o data cu omul se înstapâneste peste lucruri feeria posibilului. În toate partile tâsnesc acum posibilitatile, transformările posibile si legaturile posibile, împresurând fiecare lucru cu aspecte noi" (p. 104, loc. cit.). De altfel, L. Blaga a mers parca în prelungirea acestui gând, evidentiind aspecte esentiale: "Tehnica circumscrie o seama de posibilitati ale naturii pe care prin ea însasi natura nu le poate realiza. Pentru realizarea acestor posibilitati ale ei, natura asteapta parca aparitia omului" (p. 247, loc. cit.).

Nu este nici un secret sau noutate în faptul ca oamenii au capacitatea, predispozitia, de a cunoaste posibilitatile naturii fizice, dar si sociale sau umane. De asemenea, se stie ca ei selecteaza sau prefera, si astfel intervin spre a întârzia sau evita si spre a grabi sau favoriza aparitia fenomenelor în natura si societate. Tehnica este unul dintre mijloacele de cunoastere si îndeosebi de actiune, poate cel mai eficient, si deci în aceeasi masura - responsabil pentru rezultate.

Acest lucru se verifica si cu noile tehnologii informationale, respectiv legate de "imagistica". Ca si alta data, metafizicianul-poet anticipeaza corect: "Imaginile pe care lumea ni le ofera sunt cel mai mare avantaj pe care spiritul pur îl poate avea traînd pe pamânt". Aceasta afirmatie reconfortanta priveste nu numai poezia si arta, dar la fel de bine stiinta sau tehnica actuala. De altfel, totul devine la un moment dat problema. Natura ne ofera sanse, dar ne solicita contributia adecvata.

Blaga însusi ne provoaca la investigatie permanenta, neslabita: "Ca spiritul se poate exprima în imagini, cu puterea si adecvatia ce-o cunoastem este cea mai insondabila dintre conditiile umane" (Inedite).